

Aýbek Türkmen

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Aýbek Türkmen АÝБЕК ТҮРКМЕН

Garaşsyzlyk zamanamyzda türkmenler özleriniň hakyky taryhyny öwrenmäge mümkinçilik aldylar. Biz ýylsaýyn öz gahrymançylykly geçmişimiziň täze-täze sahypalaryny açýarys. Türkmeniň taryhy maglumatlarynda Müsüriň (Demirgazyk Afrika) soltany Aýbek Türkmeniň ady gabat gelmeýär. Onuň ady taryh bilen iş salyşýanlaryň diňe käbirine belli.

Aýbegiň Müsüre nädip düşenini anyk bilýän ýok. Orta asyrlarda ýaşan al-Makrizi onuň ýesir alnandygyny, Müsür soltanyna satylandygyny aýdýar. Müsürde türki halklardan, kawkaz halklaryndan ýesir alnanlara »mamelýuk« diýer ekenler. Olardan ýörite goşun dörediler eken. Ana, şol mamelýuklara girýän Aýbek Türkmen soltan Mälik Salyh döwründe öňe saýlanypdyr. Mälik Salyh kürtleriň Aýýubiler neberesinden eken. Orta asyrlardaky arap halk eserlerinde □ »Soltan az-Zahyr Beýbarsyň ömürnamasynda« ýazylşyna görä, Aýbek Yrakdaky Mosulyň häkimi eken. Ol Müsüre garşy ýöriş edipdir. Ýöne, agyr derde uçransoň, nökerleri bilen soltanyň gullugynda durmagy müwessa bilipdir.

XIII asyryň kyrkynjy ýyllarynyň başynda Aýbek soltan Mälik Salyhyň harby ýörişlerine gatnaşyp ugrapdyr. Onuň bu ýerlere türkmenleriň Horezm otrýadynyň hataryndaka düşen bolmagam ähtimal. Ol otrýad Jelaletdin soltanyň baştutanlygynda Eýranda, Türkmenistanda, Owganystanda, Hindistanda, Kawkazda mongollara garşy gahrymançylykly söweşipdir. Özleriniň eý görýän soltany 1231-nji ýylda wepat bolansoň, mongollara boýun egmejek bolup batyr nökerler söweşe-söweşe, ahyry Kawkazdan Müsüre barypdyrlar. Şol ýerde-de Aýýubileriň gullugynda durupdyrlar. Olaryň hemaýaty bilen, Mälik Salyh 1244-nji ýylda Ierusalimi basyp alypdyr, yz ýanyndan bolsa Siriýany Müsüre birikdiripdir. Türkmen nökerleriniň güýji bilen, Aýýubiler özleriniň kuwwatyny artdyrypdyrlar. Mälik Salyh döwründe Aýbek Müsüriň iňňän hormatlanylýan emirleriniň biri eken. Arap halk eserinde aýdylşyna görä, soltan barka, onuň huzurynda oturmaga diňe Aýbege rugsat berlipdir. Aýbegiň özbaşyna köşgi bolanmyşam diýýärler.

Fransiýanyň koroly Lýudowik IX (1226-1270) 1248-nji ýylda haçparazlar bilen Müsür topragyna aralaşanda, Ýewropa ordalarynyň garşysyna Aýbegem söweşipdir. Müsürliler haçparazlaryň on iki müňdenem köpüsini, Lýudowigiň özünü, korolewa Margaritany, korolyň dogany Alfonsy ýesir alypdyrlar. 1250-nji ýylyň baharynda Mälik Salyh dünýäden öýtär. Häkimligi Aýýubilere bermejek bolup, onuň aýaly, türkmen zenany Şajarat at-Dürr türkmen nökerlerine daýanyp, özünü Müsüriň häkimi diýip yglan edýär. Aýbek döwletiň Atabegi, ýagny baş serkerdesi diýlip ykrar edilýär. Täze atabeg Gala Jabal soltan köşgüne gelip, öz borjuny amal etmäge girişip, haçparazlaryň demi çykmaz ýaly edipdir.

Şajarat at-Dürriň permany bilen fransuz ýesirleriniň boşadylmagy uly waka bolupdyr.

40 müň altyn dinar töleg töläp, Fransiýa öz korolyny, onuň garyndaşlaryny, ordalaryny Müsürden alyp gidipdir. Haçparazlaryň iň soňkusy ýurtdan çykan badyna, Müsürde baýramçylyk başlanypdyr.

Şol döwürde tagty Aýýubilere gaýtaryp bermegi talap edip, Bagdat halyfy Şajarat at-Dürrüň garşysyna bütin musulman Gündogaryny öjükdiripdir. Musulman ýurduna aýal maşgalanyň häkimlik edýäni üçin gazaba münen halyf »Ýurduňyza eýelik etmäge erkek köbekli tapylmaýan bolsa, men bärden adam iberýärim« diýip, müsürlileriň çetine degipdir.

Türkmenler başga bir ýol tapýarlar. Aýbek Şajarat at-Dürrä öýlenýär. 1250-nji ýylyň 31-nji iýulynda zenan häkim tagtdan el çekýär. Türkmen serkerdeleri, mamelýuklar Aýbegi Müsüriň soltanlygyna belleýärler. Şol pursatdan başlap, ençeme asyryň dowamynda Müsüriň häkimi türki halklaryň wekilleri bolýar. Emirler, tanymal nökerler Aýbegiň huzurynda iki hatara düzülip, baýdaklary galdyrýarlar, oňa soltan lybasyny geýdirip, ata atarýarlar. Surnaýlar seslenip, tebil kakylýar. Aýbek öz egindeşleriniň gabadyndan geçende, emirleriň her biri oňa ygrarly bolmaga kasam edýär. Täze soltan 1250-nji ýylyň awgust aýynyň başynda tagta geçýär. Oňa »Al-malik al-Muizz at-Turkman« diýip at berýärler.

Müsüriň tagtyna özüniň geçendigini habar berip, Aýbek halyfa hat ýollaýar. Onuň »muizzi« diýilýän şahsy mamelýuklary özleriniň hökümdaryny çyny bilen goldapdyrlar. Ýöne Müsüriň halyf tarapyndan giffelenen ilaty tagtda Aýýubiler neberesiniň kanuny hökümdarynyň oturmagyny talap edipdir. Olar 8 ýaşly şazada Mälik Aşraf Muzaffar ad-din Musany Ýemenden getirip, tagtda oturdypdyrlar. Türk professory Bahriýe Uçok bu barada şeýle ýazýar: »Müsürde täsin ýagdaý dowam edipdir: soltan tagtyny bir bada iki adam-aýýubi Mälik Aşraf bilen mamelýuk türkmen Izzaddin Aýbek eýeläpdir. Bu iki hökümdaryň ady bilen pul zikgelenipdir, juma namazynda olaryň ikisiniňem ady tutulypdyr. Goşa hökümdarlykda Mälik Aşrafyň diňe hökümdar ady bolupdyr, döwlet işlerini Aýbegiň bir özi çözüpdir.

Aýýubiler Müsüri elden gidirendiklerine düşüniplerler. Şoňa görä, olaryň wekillerinden biri ýurdy gaýdyp almak üçin, fransuzlar bilen agyz birikdiripdir, ähli watandaşlaryny söweşe çagyrypdyr. Äpet goşun Müsüre tarap süýşüpdir. 1252-nji

ýylyň 19-njy ýanwarynda Kairiň eteginde uly söweş bolupdyr. Siriýa goşunlary mamelýuklary gysyp, şäher derwezesine ýeteňkirläpdiler. Ýöne soltan Aýbek bilen emir Oktan şahsy batyrlyk görkezipdirler, uly goşunbaşylaryň birgidenini ýok edipdirler, birgidenini ýesir alypdyrlar. Muny gören mamelýuklaryň gaýratyna gaýrat goşulypdyr. Olar aýgytly hüjüme geçip, siriýalylary derbi-dagyn edipdirler. Aýbek Türkmen uly dabara bilen Kaire giripdir. Ol nämähremlerden gazaply oç alypdyr, Mälik Aşrafy tussag edip, bir özi häkimlik edipdir. Şondan soň ähli permanlarda, teňňelerde diňe Aýbegiň ady görkezilipdir.

Günleriň birinde täleýegaraýjy Aýbege »Soltan, sen Şajarat at-Dürrüň elinden heläk bolarsyň« diýipdir. Şonda Aýbek Gala Jabal köşgünden Bab al-Lauga göçüp, ozalky aýaly, ogly bilen ýaşaberipdir. Soltan Mosulyň häkiminiň gyzyna öýlenmek niýeti bilen, sawçy iberipdir. Onuň bilen nikalaşansoň, Şajarat at-Dürrüň gonjuna gor guýlupdyr. Ol Aýbekden ar almagy niýetine düwüp, soltandan närazy adamlaryň ählisini öz töweregine toplapdyr. Ozalky äriniň »salihiyýa« diýilýän mamelýuklar topary hem onuň ygtyýarynda bolupdyr.

Soltanyň garşysyna aç-açan söweş etmäge güýjüniň ýetmejekdigini aňan Şajarat at-Dürr hilegärlige ýüz urupdyr. Ol Aýbege mylakatly hat ýollap, ony köşge çagyrypdyr. Hiç hili erbetligi oslamadyk soltan Gala Jabala gelipdir, haremhananyň hammamynda ýuwunmakçy bolupdyr. Şol ýerde-de ony hakyna tutulan ganhorlar güpbasdy edipdirler. Ganhorlara gaýtawul berip, Aýbek aýalyny kömege çagyrypdyr. Şajarat at-Dürre Aýbegi goýbermegi buýrupdyr. Emma ganhorlar zenan soltany gazap bilen itip goýberipdirler-de, »Biz Aýbegi diri goýbersek, ol bize aman bermez« diýipdirler. Müsüriň soltany Aýbek Türkmen 1257-nji ýylyň 11-nji martynda şeýle ýagdaýda heläk bolupdyr.

Özi bilen nikalaşyp, tagta çykmak hakda Şajarat at-Dürrüň eden teklibine emirleriň birem razy bolmandyr. Bolam ahwalaty bilensoňlar, olar ganhorlaryň ählisine jeza beripdirler, zenan soltany bolsa beýik minaranyň depesinden ganawa oklapdyrlar. Şondan iki gün geçensoň, ýagny 1257-nji ýylyň 13-nji martynda Aýbege ygrarly mamelýuklar onuň 15 ýaşly ogly Muzaffar Nuretdin Alyny tagta çykaryp, oňa Mälik Mansur diýen soltanlyk adyny dakypdyrlar.

Mamelýuklar Müsüriň taryhynda görnükli rol oýnapdyrlar. XIX

asyryň başynda-da, Demirgazyk Afrikanyň welaýatlaryny basyp
alanda, Napaleon Bonapart olar bilen aldym-berdimli söweş
gurmaly bolupdyr.

Öwez GÜNDOGDYÝEW

Ahal durmuşy, 15.09.2000. Taryhy şahslar